

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ลักษณะนักวิทยาศาสตร์และผู้นำ ของพระยาอนุมานราชธน
(Phaya Anumanrajathon's Scientific and Leadership Characteristics)

ศาสตราจารย์ กิตติคุณ ดร.ประชุมสุข อาชาวำรุง

Abstract

This is a commission Research, assigned by the Office of the National Committee on Thai Culture, funding by research grant of the year 1989 ; on the occasion of his 100 years celebration and UNESCO designating him to be one of the world philosophers.

A case study of historical research method had been employed in collecting evidences and data from selected documents and sayings. Six criterion measures for scientific characteristics recorded in the 46th yearbook on Science Education in American School, published by the National Society for the Study of Education ; and 4 leadership characteristics from Thai literature ; were applied to test the hypothesis.

It had been found that Phaya Anumanrajathon has all 6 scientific and 4 leadership characteristics. The hypothesis was accepted.

การแปลงโจทย์ปัญหาและความสำคัญ

การศึกษาวิจัยบุคลิกภาพของบุคคลสำคัญเป็นกิจกรรมหลักของวิชาจิตวิทยาบุคลิกภาพ (Psychology of Personality) เพราะบุคลิกภาพเป็นตัวกำหนดเป็นเหตุที่ทำให้บุคคลนั้นดำเนินชีวิตอย่างไร ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวอย่างไร มีสภาพชีวิตในลักษณะใด ประมวลความรู้เกี่ยวกับบุคลิกภาพของบุคคลในลักษณะต่างๆ ทำให้สามารถพยากรณ์พฤติกรรมของบุคคลต่างๆ ได้ตามลักษณะบุคลิกภาพของแต่ละคน บุคคลนั้นจะทำอะไร เมื่อไร ได้ผลเป็นอย่างไร ที่ไหน และทำให้สามารถควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้มีบุคลิกภาพตามที่พึงปรารถนาได้ ด้วยการให้การศึกษอบรมเลี้ยงดู เพื่อเกิดความเจริญงอกงามทางบุคลิกภาพที่ต้องการได้ นับเป็นวิชาการที่เป็นประโยชน์ต่อความเจริญของสังคมอย่างยิ่ง ด้วยบุคลิกภาพเป็นตัวแปรทางวิทยาศาสตร์ บุคลิกภาพลักษณะนั้นก็จะทำให้บุคคลเป็นเช่นนั้นเสมอ

ศาสตราจารย์ พระยาอนูมานราชชน เป็นผู้บุกเบิกวิชาการทางสังคมศาสตร์ (วิทยาศาสตร์ของสังคม) หลายสาขาที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย ได้แก่ มนุษยวิทยา ภาษาวรรณคดี ศิลป ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ปรัชญา ศาสนาประเพณีไทย คติชาวบ้าน UNESCO ได้ประกาศยกย่องให้ท่านเป็นนักปราชญ์ของโลกทางด้านวัฒนธรรม ผู้หนึ่ง ท่านมีงานเขียนตีพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมากมายังงานประดิษฐ์คิดค้นของตนเอง และงานแปล การที่ท่านประสบผลสำเร็จเป็นนักปราชญ์ได้รับการสรรเสริญระดับโลกเช่นนี้ ท่านจะต้องมีบุคลิกภาพของผู้นำวิชาการและทัศนคติทางวิทยาศาสตร์สังคม (Attitude of Social Scientists) อย่างแน่นอน

เมื่อผู้วิจัยได้อ่านอัตชีวประวัติและบทความที่มีลูกศิษย์และผู้ใกล้ชิดเขียนเล่าถึงชีวิตและงานของท่านพระยาอนูมานราชชนแล้ว พบว่ามีข้อสังเกตที่น่าสนใจหลายข้อ ที่แสดงว่าท่านมีลักษณะสำคัญของผู้นำทางวิชาการนักวิทยาศาสตร์ เช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์และผู้นำวิชาการสาขาต่างๆ ของโลกที่มีนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิได้วิเคราะห์สรุปเอาไว้ เช่น ท่านไม่เชื่อไสยศาสตร์ ทั้งๆ ที่ท่านได้ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องประเพณีไทย และคติชาวบ้านของไทยซึ่งมีเรื่องไสยศาสตร์ไว้เป็นจำนวนมาก แต่ท่านศึกษาเพื่อทราบข้อเท็จจริงถึงความเชื่อและการปฏิบัติของชาวไทยที่สืบทอดกันมาตามประเพณีว่าเป็นอย่างไรเท่านั้น

โครงการวิจัยมอบหมาย (Commission Research) ของ คณะอนุกรรมการส่งเสริมการศึกษาวิจัยผลงานพระยาอนูมานราชชน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2533

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ท่านมีความไวต่อปัญหา ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญอีก ลักษณะหนึ่งของนักวิทยาศาสตร์และผู้นำวิชาการ

จากข้อสังเกตนี้เห็นสมควรได้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังในลักษณะนักวิทยาศาสตร์และผู้นำของท่านว่ามีลักษณะอะไรบ้าง แต่ละลักษณะมีข้อมูลหลักฐานทำให้เชื่อถือยอมรับได้อย่างไร

เมื่อพิจารณาเหตุผลในโจทย์ปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานโดยแถลงว่า “พระยาอนุমানราชชน มีบุคลิกภาพ ประกอบด้วยลักษณะนักวิทยาศาสตร์ผู้นำวิชาการที่สำคัญ ตามที่มีนักปราชญ์ของโลกได้สรุปไว้”

ขอบเขตของโจทย์ปัญหาและการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาลักษณะนักวิทยาศาสตร์ของพระยาอนุমানราชชน ตามลักษณะนักวิทยาศาสตร์ที่สำคัญ 6 ประการ ซึ่ง Dr. E.S. Oboum ผู้เชี่ยวชาญ UNESCO ได้เขียนบรรยายไว้ตามข้อวิเคราะห์สรุปของนักการศึกษาอเมริกันในรายงานประจำปีฉบับที่ 46 ของ THE SOCIETY FOR THE STUDY OF EDUCATION เรื่อง “SCIENCE EDUCATION IN AMERICAN SCHOOLS”

ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตในการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลอยู่ในลักษณะนักวิทยาศาสตร์ทั้ง 6 ประการดังกล่าวแล้วนั้น ลักษณะบุคลิกภาพของท่านในด้านอื่นๆ จะไม่นำมาพิจารณาศึกษาในการวิจัยเรื่องนี้ ปัจจุบันทั้ง 6 ประการมีขอบเขตครอบคลุมตามความหมายของแต่ละปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ความไวต่อปัญหา หมายถึง ความอยากรู้อยากเห็นสิ่งที่ได้สัมผัส (IS CURIOUS CONCERNING THINGS HE OBSERVES ; WANTS TO KNOW THE “WHY, WHAT AND HOW” OF OBSERVED PHENOMINA ; IS NOT SATISFIED WITH VAQUE EXPLANATIONS) ต้องการทราบเรื่องราวเพื่อตอบคำถาม ทำไม อะไร และอย่างไร เกี่ยวกับสิ่งที่ได้สัมผัส และไม่พอใจในคำอธิบายที่คลุมเคลือ

2. ไม่เชื่อไสยศาสตร์ หมายถึง ไม่เชื่อเรื่องโชค และความเชื่อต่างๆ ที่หาหลักฐานไม่ได้ (LUCK AND UNFOUNDED BELIEVES) มีสติที่จะไม่สรุปว่าสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน หรือเกิดขึ้นตามกันมา จะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเสมอ (NO CONNECTION NECES- SARILY BETWEEN TWO EVENTS JUST BECAUSE THEY HAPPEN AT THE

SAME TIME OR ONE AFTER THE OTHER)

3. เชื่อว่าสิ่งที่เกิดขึ้นทุกอย่างย่อมมีสาเหตุ เชื่อในสัมพันธภาพระหว่างเหตุและผล (CAUSE AND EFFECT RELATIONSHIP)

4. ไม่ยอมรับข้อเท็จจริงจากแถลงการณ์ใดๆ ที่ปราศจากการตรวจสอบ หมายถึง เป็นผู้วางความคิดเห็นและสรุปข้อยุติต่างๆ ลงบนหลักฐานที่ถูกต้อง (BASIC OPINION AND CONCLUSIONS ON ADEQUATE EVIDENCES) เป็นผู้ปราศจากอคติ อูphan ทิฏฐิ ในการแสวงหาความจริง (DOES NOT ALLOW HIS PERSONAL PRIDE, BIAS, PREJUDICE TO PREVENT THE TRUTH)

5. ประเมินผลเทคนิคและวิธีการดำเนินการที่ตนใช้อยู่ หมายความว่า การใช้เทคนิคและวิธีการวางแผนไว้ล่วงหน้าในการแก้ปัญหา ขอบลองใช้เทคนิคและวิธีการหลายๆ วิธี พิจารณาคัดเลือกข้อมูล เทคนิควิธีการที่ดีที่สุด เหมาะสมที่สุด

6. มีใจกว้าง หมายความว่า เป็นผู้รับฟัง สัมผัส และอ่าน หลักฐานข้อมูลต่างๆ ที่ขัดแย้งกับของตนเอง (LISTENS TO, OBSERVES, OR READS EVIDENCE SUPPORTING IDEAS ADVERSED TO HIS PERSONAL OPINIONS) ไม่รับข้อยุติอะไรเป็นข้อสุดท้าย ขั้นสุดท้าย เมื่อได้รับหลักฐานข้อมูลเพิ่มเติมก็จะปรับปรุงความคิดเห็นและข้อสรุปของตนเสียใหม่ ไม่ยึดถือมั่นอยู่กับสิ่งที่ตนเคยสรุปไว้แล้ว

ส่วนลักษณะผู้นำของท่าน ผู้วิจัยจะยึดเกณฑ์การประเมินลักษณะผู้นำในวรรณคดีไทย ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้สรุปในการประชุมวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เมื่อ พ.ศ.2526 ที่โรงแรมรามารการ์เดน ว่ามีอยู่ 3 ลักษณะ ได้แก่

1. ทรงฤทธิ์ ฤทธิ์หมายถึง วิชาความรู้ความสามารถ เช่น ขุนแผนมีวิชาสะเดาะกลอนให้หลุดได้ หนุมานมีวิชาสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ พระรามมีวิชาแผลงศรได้แม่นยำ เป็นต้น

2. ทรงเดช หมายถึงเป็นผู้มีอำนาจ โดยตำแหน่งหน้าที่การงาน มีอิทธิพล กำลังอาวุธ เป็นต้น

3. ทรงธรรม หมายถึงเป็นผู้มีศีลธรรมอันดีงาม

ผู้วิจัยได้เพิ่มเติมอีกลักษณะหนึ่งเป็นลักษณะที่ 4 คือ

4. ทรงยศ หมายถึงเป็นผู้มีศถาบรรดาศักดิ์

เมื่อก่อนศตวรรษที่ 20 คำว่าบุคลิกภาพ มีความหมายแคบๆ เพียงกายภาพของบุคคล คือหมายถึงรูปร่างหน้าตาที่ปรากฏเท่านั้น เมื่อวิชาจิตวิทยาบุคลิกภาพเจริญขึ้นในครั้งหลัง

ของศตวรรษที่ 20 บุคลิกภาพมีความหมายกว้างและลึกซึ้งขึ้น คือหมายถึงบุคคลคนนั้นทั้งตัว (The whole person) ลักษณะประจำตัวทางสติปัญญาและไม่ใช่สติปัญญาจึงรวมอยู่ในหัวข้อ บุคลิกภาพด้วย อย่างไรก็ตาม บุคลิกภาพหมายถึงลักษณะต่างๆ ได้แก่ การปรับอารมณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แรงจูงใจ ความสนใจ ทักษะคิด รูปร่างหน้าตา พฤติกรรม ปฏิภาณ ใจกว้างและสติปัญญา ความรู้สึกนึกคิด

การวิจัยเรื่องนี้มีความจำกัดไม่สมบูรณ์ (Limitation) อยู่ที่วิจัยไม่สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้จากการสังเกตและตรวจสอบบุคลิกภาพของท่านโดยตรงได้ ในขณะที่ทำการวิจัย หลักฐานข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้จากความทรงจำที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ท่านมาโดยตรงเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ไม่ได้สังเกตโดยมีเจตนา และได้จากคำบอกเล่าของผู้ที่รู้จักสนิทใกล้ชิดกับท่าน รวมทั้งข้อเขียนต่างๆ ที่ท่านเขียนเองและผู้อื่นเขียนบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับท่านไว้

นอกจากนี้ยังไม่สามารถพิจารณาปริมาณความมากน้อยของปัจจัยต่างๆ ที่ได้มาแม้เพียงความถี่ของเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้น เพียงแต่มีหลักฐานข้อมูลปรากฏว่ามีปัจจัยหรือลักษณะนั้นเกิดขึ้นในท่านจริงเท่านั้น

วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีวิทยาในการวิจัยเรื่องนี้ ใช้ระบบวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Method) แบบการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) ผู้วิจัยไม่มีโอกาสควบคุมตัวแปรใดๆ ไม่มีโอกาสควบคุมการสังเกตในการเก็บข้อมูล หลักฐานการวัดและการตรวจสอบเหตุการณ์ใดๆ ได้ หลักฐานข้อมูลที่เก็บได้เกิดขึ้นเองในอดีต เพียงแต่เป็นหลักฐานข้อมูลที่ยืนยันได้ว่าเกิดขึ้นจริงเป็นจริงเท่านั้น

ข้อมูลที่น่ามาประกอบการพิจารณาก็จะใช้ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้สัมผัสโดยตรง (Direct observations) มาเอง จากความทรงจำในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นเพื่อนนักเรียนมัธยมของอาจารย์สมศรี สุขุมลันนันทน์ บุตรีของท่าน เรียนหนังสือมาด้วยกันตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษา เข้าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็เรียนด้วยกัน ขึ้นรถยนต์ไปกลับด้วยกัน สมัยก่อนเราเช่ารถแท็กซี่เป็นเดือนรับกันมา 4-5 คน จึงสนิทกันมาก เล่นมาด้วยกัน สมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยให้ใช้ชื่อเป็นหญิงและเป็นชาย เป็นสมัยที่เปลี่ยนชื่อกันให้เป็นหญิงเป็นชาย ผู้วิจัยชื่อ ประชุม เป็นชื่อที่คุณพ่อตั้งให้แต่เกิด ผู้วิจัยก็ทราบเรียนท่านอาจารย์เจ้าคุณว่า เปลี่ยนชื่อ "ประชุม" นั้นเดิมอย่างไรจึงจะเป็นชื่อผู้หญิง ท่านบอกให้เดิม "สุข" เป็น "ประชุมสุข" ท่านมีเหตุผล

ท่านบอกว่าให้เต็มสุข เพราะท่านเห็นหัวร่อเล่นมีความสุขตลอดวัน รู้สึกเป็นพระคุณที่ท่านได้ตั้งชื่อให้ได้ใช้เป็นมงคลนามมาตราบนานทุกวันนี่

ผู้วิจัยได้สัมผัสท่านโดยตรงตอนนั้นท่านรับยศเป็นพระยาแล้ว ได้มีชื่อเสียงแล้ว การสัมผัสท่านโดยตรงได้เห็นบุคลิกภาพจริงของท่าน เมื่อได้มาเรียนวิชาจิตวิทยาบุคลิกภาพ จึงสามารถวิเคราะห์บุคลิกภาพของท่านได้ตามทฤษฎีเชิงจิตวิทยา ส่วนข้อมูลเมื่อสมัยท่านเป็นเด็ก ข้าพเจ้าได้จากหนังสือที่ท่านเขียนเป็นอัตชีวประวัติ ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้อ่านอย่างละเอียด ด้วยเหตุที่ผู้วิจัยเป็นอาจารย์สอนประจำเรื่องลักษณะผู้นำในวิชาบริหารและนิเทศการศึกษา ในคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็ได้ใช้หนังสืออัตชีวประวัติของท่านเป็นหนังสืออ่านนอกเวลา (External Reading) เล่มหนึ่ง ได้ให้หนังสือทำงาน (Assignment) วิเคราะห์ลักษณะผู้นำของท่านมีอะไรบ้าง

นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่คัดเลือกแล้วว่าผู้เขียนเป็นผู้ที่เชื่อถือได้ แล้วขอเชิญผู้ทรงคุณวุฒิได้ทำการวิจารณ์ข้อมูลและผลวิเคราะห์สรุป เพื่อความตรวจสอบให้ถูกต้อง (JURY'S OPINIONS) ใช้การพิจารณาเชิงตรรกะตลอดเรื่อง โดยไม่ใช้สถิติขั้นสูงถึงปริมาณเลย

ผู้ทรงคุณวุฒิที่ผู้วิจัยคัดเลือกให้อ่านรายงานผลการวิจัยเรื่องนี้มี 12 ท่าน โดยใช้เกณฑ์เลือก คือ ประการที่หนึ่ง เป็นนักวิชาการที่ได้รับการยกย่องระดับชาติ ประการที่สอง เป็นผู้รู้จักมีความสัมพันธ์ติดต่อกับท่านเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ และประการสุดท้าย เป็นผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งระดับอธิบดีหรือเทียบเท่าขึ้นไป ได้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิ มีนามดังต่อไปนี้

1. ศาสตราจารย์ อรุณ สรเทศน์
2. พ.ต. คุณหญิง ผอบ ไปชะกฤษณะ
3. นายนิจ ทิณฐิรนนท์
4. ศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ศรีสอ้าน
5. ศาสตราจารย์ สุนน อมรวีวัฒน์
6. ศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ดุ๊ก
7. ศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ วิทเวทย์
8. ศาสตราจารย์ ดร.ประสาร มาลากุล ณ อยุธยา
9. นางสมศรี สุกุมลนันทน์
10. ศาสตราจารย์ ดร.ชัยพร วิชชาวุธ
11. รองศาสตราจารย์ ประคอง นิมมานเหมินทร์
12. ศาสตราจารย์ ดร.สมหวัง พิธิยานุวัฒน์

หลักฐานข้อมูลและการตีความหมาย

ก. ลักษณะนักวิทยาศาสตร์

หลักฐานข้อมูลที่แสดงว่าท่านมีลักษณะนักวิทยาศาสตร์ตามทฤษฎีการศึกษาวิทยาศาสตร์ (Science Education) คือ ท่านมีทัศนคติทางวิทยาศาสตร์ (Attitude of Science) ไม่ใช่ทัศนคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards Sciences) ทัศนคติทางวิทยาศาสตร์สำคัญมาก มิได้มีแต่เฉพาะนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Sciences) เท่านั้น แต่ทุกคนก็ควรจะมีได้ในสาขาต่างๆ ทางสังคมศาสตร์ (Social Sciences) หมายความว่าท่านเป็นนักวิทยาศาสตร์ทางสังคม

ทัศนคติทางวิทยาศาสตร์ของท่าน ได้แก่หลักฐานข้อมูลตามความหมายของลักษณะต่อไปนี้

1. ท่านมีความไวต่อปัญหา (Sensing the problems) เราพูดกันเสมอว่าปัจจุบันเราเรียนกันถึงปริญญาเอก ปริญญาโทเต็มบ้านเต็มเมือง ไม่เห็นค่อยค้นพบอะไรเป็นล่ำเป็นสัน สมัยก่อนเมื่อ 2000 ปี 500 ปีมาแล้ว เมื่อโลกยังไม่เจริญ คนไม่ได้เรียนอะไรกันสักเท่าไรเลย เตียวกาลิเลโอค้นพบดัมนาพิกา นิวตันค้นพบแรงดึงดูดของโลก อาคิมมีตีค้นพบการแทนที่น้ำ มีนักวิทยาศาสตร์เอก (Great Scientists) เกิดขึ้นมากมาย โดยไม่ได้เรียนอะไรจากโรงเรียนเลย แต่ทำไมสมัยนี้เรียนกันจริง ปริญญาโท ปริญญาเอก ยังมี Post Doctoral degrees อีกรักก็ไม่เห็นได้ค้นพบอะไร ประดิษฐ์อะไรได้ ทางวิชาครุศาสตร์ สรุปว่า ขาดความไวต่อปัญหานักวิชาการสมัยนี้มองข้ามปัญหาไปหมด ตัวอย่างความไวต่อปัญหา เช่น เซอร์ไอแซค นิวตันไปนอนใต้ต้นแอปเปิล ผลแอปเปิลตกจากต้นสู่พื้นดิน ทุกคนก็เห็นผลแอปเปิลตก แต่ไม่มีใครเห็นความมหัศจรรย์ของผลแอปเปิลตก เห็นผลแอปเปิลตกแล้วก็แล้วไป แต่นิวตันเห็นผลแอปเปิลตกลงมา ท่านชนลูก ท่านเห็นความมหัศจรรย์ เอ๊ะ ทำไมมันตกลงมา ทำไมไม่ลอยขึ้นไปสู่ท้องฟ้า และนั่นทำให้ท่านค้นพบแรงดึงดูดของโลก

กาลิเลโอก็เช่นเดียวกัน เมื่อเดินเข้าไปในวัดแห่งหนึ่ง โคมไฟห้อยลงมาถูกลมพัดแกว่งไปแกว่งมา ทุกคนที่ไปวัดก็เห็นโคมไฟลมพัดแกว่งไปแกว่งมา แต่ก็ไม่มีใครจะสนใจเห็นว่ามันแกว่งอย่างไร แต่พอกาลิเลโอ เห็นโคมไฟแกว่ง ก็ตกตะลึง เอ๊ะ ทำไมโคมไฟลมพัดแล้วแกว่ง ท่านไวต่อปัญหา กาลิเลโอค้นพบลูกดัมนาพิกา ซึ่งนำมาใช้ทำนาฬิกาลูกตุ้มอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

ท่านเจ้าคุณอนุমানะท่านมีความไวต่อปัญหาคือสิ่งธรรมดาสามัญท่านก็เก็บมาพิจารณา ท่านไม่มองข้ามไปเหมือนคนส่วนมาก เช่น ท่านเล่าว่า ท่านไป สิงคโปร์ ลงเรือไป มีพายุมา

ฝนก็ตกจนลืมหูลืมตาไม่ขึ้น ท่านก็สะดุดว่า ลืมหูลืมอย่างไร สิ่งธรรมดาสามัญที่พวกเรามองข้าม คนทั่วไปมองข้าม แต่ว่าคนที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ คนที่เป็นผู้นำ ประสบความสำเร็จในชีวิตจะไม่มองข้าม จะเก็บเอามาพิจารณาจนเป็นเรื่องเป็นราวเพราะมีความสนใจพิเศษ เห็นปัญหาพิเศษ⁽¹⁾

ลักษณะความไวต่อปัญหาทำนองนี้ของท่าน ทำให้ท่านศึกษาค้นคว้าเป็นผลสำเร็จในความสนใจพิเศษที่สำคัญของท่าน ซึ่งนักวิชาการทั่วไปมองไม่เห็นความสำคัญ และไม่ค่อยสนใจ มีหลักฐานที่ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมไทย คติชาวบ้าน ประเพณีไทย และอื่น ๆ ทำนองนี้ นั่นเป็นหลักฐานผลงานที่ท่านประดิษฐ์คิดค้นขึ้น

เหตุการณ์ที่แสดงว่าท่านไวต่อปัญหาอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ท่านสามารถมองเห็นและควบคุมอนาคตของท่านได้ แม้แต่หลังจากที่ท่านเสียชีวิตไปแล้ว คือท่านตัดสินใจเลือกลูกศิษย์ นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ให้เป็นผู้รับมรดกหนังสือทั้งหมดของท่าน ให้ความสัมพันธ์เหมือนลูกในไส้ เป็นเหตุจูงใจให้นายสุลักษณ์ จัดการให้เกิดห้องสมุดในชื่อของท่านขึ้น ดังที่นายสุลักษณ์ ได้เขียนไว้ดังนี้⁽²⁾ :

เมื่อท่านจะสิ้นชีวิตท่านได้สั่งคุณหญิงเอาไว้ เรื่องงานศพ มอบให้สุลักษณ์เป็นคนจัดแจงในแง่ที่ผมจึงเหมือนลูกคนหนึ่ง สมบัติที่สำคัญของท่านคือหนังสือ แล้วคนส่วนใหญ่จะรู้จักท่านในนามปากกา เสฐียรโกเศศ มากกว่าจะรู้จักท่านในนามบรรดาศักดิ์ คือ พระยาอนุমানราชธนะ สมบัติที่มีมากของท่านคือหนังสือ ผมไปขอมาเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ผมเอามาหมดเลย หนังสือของท่านมาตั้งเป็นห้องสมุดพระยาอนุমানราชธนะ อยู่ในหอสมุดแห่งชาติเวลานี้ ซึ่งทำพิธีเปิดเมื่อท่านอายุครบ 80 ปี ดังนั้นสมบัติที่ท่านมี ท่านมอบให้ผม แล้วผมเป็นลูกศิษย์ที่พาสมบัติของท่านไปมอบให้เป็นสมบัติของชาติ รวมทั้งลายมือหนังสือต่าง ๆ ที่ท่านเขียน ซึ่งถ้าผมคิดรำคิดรวบเอามาเป็นสมบัติส่วนตัว ก็คงจะได้เยอะเหมือนกัน อันนี้ก็เล่าให้ฟังว่าสมบัติของท่านที่มีค่าในฐานะที่เป็นลูกศิษย์ ผมขอให้เป็นสมบัติของชาติ

¹ เสฐียรโกเศศ อัดตชีวประวัติพระยาอนุমানราชธนะ หน้า 102

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสฐียรโกเศศตามทัศนะ ส ศิวรักษ์ หน้า 162

ผู้วิจัยเห็นว่าท่านเป็นปราชญ์ ท่านคงต้องพิจารณาแล้วและหยั่งรู้ว่านายสุลักษณ์ รับผิดชอบหนังสือของท่านไปจะไปทำอะไร ห้องสมุดพระยาอนุমানราชชนจึงตีความได้ว่า เป็นแผนที่ท่านเตรียมไว้ก่อนสิ้นชีวิต ทั้งๆ ที่ท่านก็มีบุตรทั้งชายและหญิงอยู่หลายคน ด้วยท่านมีความมั่นใจในลูกศิษย์คนนี้มากที่สุดทีเดียว ว่าเป็นผู้ที่มีความเชื่อถือได้ (Reliability) และตรงมั่นคง (Validity)

2. ไม่เชื่อในไสยศาสตร์ ท่านเล่าว่า การไหว้เจ้า เมื่อคุณกังเสียไปแล้ว คุณพ่อท่านก็ให้เลิกไหว้เจ้า ไม่เอาหรือเป็นไสยศาสตร์ ไม่สมควรจะสืบทอดประเพณีต่อไป⁽³⁾ แล้วท่านก็ยึดมั่นตามคำแนะนำของบิดามาตลอด

เมื่อผู้วิจัยเรียนถามอาจารย์สมศรี สุกุมลนันทน์ บุตรีของท่านก็ยืนยันว่าท่านไม่นิยมและปฏิบัติอะไรที่เป็นไสยศาสตร์เลย มีหลักฐานเหตุการณ์ว่าเมื่อลูกๆ แต่งงานท่านก็แนะนำว่าไม่จำเป็นต้องดูฤกษ์ยามในวันจัดงาน นายสมวัย อนุমানราชชน บุตรชายคนโต เมื่อจัดงานแต่งงานก็ไม่ได้ดูฤกษ์ยามใดๆ จัดเอาวันที่สะดวกเหมาะสม

3. เชื่อว่าสิ่งที่เกิดขึ้นทุกอย่างย่อมมีสาเหตุ ท่านเชื่อในสัมพันธภาพระหว่างเหตุผลคือท่านใช้เหตุผล ท่านอธิบายอะไรก็ต้องว่าตามเหตุผล ท่านใช้คำว่า "The Law of Universal Causation" แม้เมื่อท่านไปทำงานที่ไหน ท่านก็จะวิเคราะห์เหตุการณ์ของงานนั้น เช่น ท่านได้รับเลือกไปทำงานที่กองๆ หนึ่งมีงานคั่งค้างมากที่สุดทีเดียว และจะสิ้นปีอยู่แล้ว งานก็ยังไม่เสร็จท่านอธิบดีกรมศิลปากรก็มอบให้ท่านทำเพราะแน่ใจว่าท่านจะไปช่วยสะสางงานที่กองนี้ได้ พอท่านไปท่านก็วิเคราะห์งานก่อน ท่านบอกว่างานกองนี้วิเคราะห์ตามเหตุผลแล้ว เป็นเพราะแตกสามัคคี และผู้มีอำนาจในกองนั้นได้เอาลูกน้องบรรจุพี่น้องเข้ามาทำ ท่านอธิบายอะไรด้วยเหตุผลเสมอ ท่านเชื่อในเหตุผล ใช้เหตุผลในการทำงานมากที่สุดทีเดียว⁽⁴⁾ ท่านเขียนแล้วว่า

เหตุที่จะเกิดความไม่พอใจแก่เพื่อนข้าราชการที่ร่วมงานจนถึงแตกสามัคคีในงานที่ทำร่วมกัน ไม่ใช่อยู่ตรงที่กล่าวมาข้างต้น แต่อยู่ที่ท่านผู้นั้นชักนำน้องชาย 2 คนเข้ามารับราชการอยู่ในกองเดียวกันด้วย ที่ทำให้คนอื่นไม่พอใจ แต่จะไปติปรักปรำท่านผู้นั้นก็ไม่ได้ ด้วยเป็น

³ เสฐียรโกเศศ อัตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 23

⁴ เสฐียรโกเศศ อัตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 115

นิสัยธรรมดาของคนที่ต้องเอาญาติพี่น้องคนใกล้ชิดมาร่วมด้วยในการงาน เพราะเป็นผู้ที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ดีกว่าคนอื่น ข้อนี้จึงไม่ติ นอกจากผู้เข้ามาทำงานนั้นหย่อนความรู้และสมรรถภาพ และผู้นำเอาเข้ามาไม่ให้ความสำคัญธรรมแก่คนอื่น ซึ่งสมควรหยิบยกขึ้นมาพิจารณา ก็อาจมีเรื่องยุ่งยากเกิดขึ้นได้ง่าย ว่าเฉพาะในการงานผู้ซึ่งเป็นน้องสองคนของท่านผู้นั้น ก็เป็นคนทำงานขยันขันแข็งดี แต่ในทางสมาคมกับเพื่อนข้าราชการคนอื่นที่รวมกองกัน อาจเป็นเรื่องสำคัญ จนปรากฏให้ประจักษ์เห็น ในผลงานที่ต้องชกซ้ำคั่งค้าง

ความมีเหตุผลของท่านแสดงออกได้เป็น 2 ลักษณะตามทฤษฎีวิชาจิตวิทยา ได้แก่ การคิดพิจารณาวิเคราะห์ (Analytical Thinking) และการคิดพิจารณาสังเคราะห์ (Synthetical Thinking) ดังตัวอย่างหลักฐานข้อมูลต่อไปนี้

3.1 การคิดพิจารณาวิเคราะห์ พิจารณาตามหลักจิตวิทยาแล้วท่านมีความคิดวิเคราะห์สูง การเขียนของคนส่วนใหญ่จะบรรยายเล่าไปเรื่อย ๆ แต่ท่านพระยาอนุমানฯ เวลาท่านจะให้เหตุผลวิเคราะห์แทรกตลอดเรื่อง ว่าที่เป็นอย่างนี้เพราะอะไร เกิดจากอะไร เช่น ท่านจะวิเคราะห์บอกว่า "คนเราจำความเก่าได้ดีกว่าความใหม่" ท่านบอกว่าอันที่จริงไม่จริงเสมอไป เพราะว่าแล้วแต่เหตุการณ์ ถ้าเหตุการณ์นั้นเป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญกับตัวเอง และเป็นเหตุการณ์ที่ประทับใจเหลือเกิน ถึงจะเป็นเหตุการณ์เก่าก็จะจำได้ ก็ทรงจำอยู่ เพราะฉะนั้นไม่อยู่ที่แก่หรือหนุ่ม หรือว่าอะไรหรอก อันที่จริงตัวการที่สำคัญก็คือ เหตุการณ์นั้นได้มีความสำคัญต่อผู้นั้นมากน้อยเพียงใด⁽⁵⁾

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น ท่านวิเคราะห์ว่า ตอนเช้าสมองโปร่ง คิดอะไรออกง่าย⁽⁶⁾ เดินเล่นแล้วพิจารณาในตอนเช้า ทำให้ท่านคิดออก ท่านได้ค้นพบเอง ท่านได้พิจารณาวิเคราะห์อะไรต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น ท่านบอกว่าท่านไปทำงาน ตำแหน่งของท่านเป็นตำแหน่งที่อยู่กองรายงานของกรมภาษีอากร แต่ที่จริงงานที่ท่านทำมาอยู่ที่เก็บภาษีเงินได้ เก็บเงินศุลกากร ท่านวิเคราะห์สรุปว่า ความจริงมี 2 ลักษณะ คือ ความจริงโดยพฤตินัย และความจริงโดยนิตินัย

⁵ เสฐียรโกเศศ อุตตชิวิประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 31

⁶ เสฐียรโกเศศ อุตตชิวิประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 34, 35

พฤติกรรมคือท่านต้องทำงานอีกอย่างหนึ่ง แต่ตำแหน่งที่ท่านรับอยู่เป็นเงินเดือนอีกตำแหน่งหนึ่ง จัดเป็นนิติบัญญัติ⁷⁾ ท่านมีความคิดวิเคราะห์สูงมาก ยังมีตัวอย่างอีกมากมาย ซึ่งคงอ้างถึงไม่หมด

3.2 การคิดพิจารณาสังเคราะห์ (Synthetical Thinking) ท่านเรียกว่าการพิจารณาสังเคราะห์ว่า Collection of Ideas เช่น เวลาเราเห็นอะไรแล้วความคิดเก๋าก็ผุดขึ้นมา บางทีทางจิตวิทยาก็เรียกว่า Associate Ideas บางคนไม่มี บางคนเห็นอะไรแล้วก็ผ่านไป ผ่านไป ท่านจะเล่าว่าท่านเห็นอย่างนี้ ท่านจะนึกถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้เป็นต้น

ท่านสามารถคิดพิจารณาสังเคราะห์ สรุปลงเป็นหลักทฤษฎีที่สำคัญๆ ได้ รู้สึกว่าท่านคิดของท่านเอง ไม่ได้เรียนรู้มาจากไหน ท่านสรุปจากประสบการณ์ตรง (Direct experiences) ของท่านเอง แต่ตรงกับหลักทฤษฎีที่เราเรียนกันอยู่ในปัจจุบันของฝรั่งเศส ตัวอย่างเช่น ท่านสรุปบอกว่า ผู้ที่ปรารถนาจะอบรมลูกเด็ทำให้เป็นคนดีนั้น คือตนเองต้องประพฤติให้เห็นเป็นตัวอย่าง ไม่ใช่สอนแต่ให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ไม่ได้ ต้องตัวเองประพฤติให้ดูเป็นตัวอย่าง (modeling effects) ท่านสรุปว่า "ยอดแห่งการสั่งสอนจรรยาความประพฤติอยู่ที่สอนตนเองก่อน" ข้อสรุปของท่านข้อนี้ตรงกับทฤษฎีทางจิตวิทยาที่แถลงว่า Attitudes are caught rather than taught หมายความว่า ทักษะคติ พฤติกรรมที่เป็นนิสัยสอนกันไม่ได้ จะเกิดขึ้นจากการสัมผัส จากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมกับสังคม (Social Interaction) ทฤษฎีนี้ท่านก็ได้สรุปขึ้นมาได้เอง⁸⁾ ท่านได้เขียนบรรยายไว้ว่า

ที่ข้าพเจ้าประพฤติตนเป็นคนอดทนในการเรียนและการงานก็ เพราะตนได้รับแบบอย่างจากบิดามารดา ประพฤติเป็นตัวอย่างให้เห็น อยู่นี้เป็นอุทาหรณ์อันดี แก่ผู้ที่ปรารถนาอบรมลูกเด็ทำให้เป็นคนดี คือ ตนต้องประพฤติให้ลูกเห็นเป็นตัวอย่างด้วย ไม่ใช่อยู่ที่สั่งสอนอย่างเดียวตนต้องทำได้ด้วย เพราะเหตุนี้ "ยอดแห่งการสั่งสอนจรรยาความประพฤติ อยู่ที่สอนตนเองก่อน" เมื่อสอนตนเองและประพฤติตนเองตาม นั้นได้แล้ว จึงจะสมควรสอนคนอื่นได้ดี ที่กล่าวนี้ก็กล่าวโดยหลักใหญ่ ที่ว่า "เหตุอย่างเดียวกัน ย่อมผลิตผลอย่างเดียวกันเสมอ เมื่อมีเงื่อนไขใน ทำนองเดียวกัน"

⁷⁾ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 120

⁸⁾ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 58, 59

ที่ท่านสรุปว่า “เหตุอย่างเดียวกัน ย่อมผลิตอย่างเดียวกันเสมอ เมื่อมีเงื่อนไข ในทำนองเดียวกัน” เป็นหลักวิทยาศาสตร์คือ สัมพันธภาพระหว่างเหตุผล

อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่ หลักทฤษฎีในการอ่านหนังสือ ท่านสรุปว่า “วิธีอ่านหนังสือ ต้องอ่านเอาความ ไม่ใช่อ่านเอาคำ ถ้าเพื่อใครมัวอ่านเอาคำ เช่น อ่านภาษาอังกฤษก็เปิดพจนานุกรมทุกๆ คำหาคำแปล ก็ไม่มีอ่านจบ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ท่านบอกให้ให้อ่านเอาความ ไม่ใช่อ่านเอาคำ นี่ก็ตรงกับทฤษฎีการอ่านหนังสือที่สอนกันอยู่ในปัจจุบัน⁽⁹⁾

4. เป็นผู้ที่ไม่ยอมรับข้อเท็จจริงจากแถลงการใดๆ ที่ปราศจากการตรวจสอบเป็นผู้นิยามปราศจากอคติ อุปาทาน ทิฏฐิ ในการแสวงหาความจริง และในการประพจน์ใดๆ

ท่านชอบตรวจสอบความรู้ ตรวจสอบความรู้สึกนึกคิดของท่านเอง อะไรที่เขาเล่ากันมาท่านจะตรวจสอบว่าจริงๆ เป็นอย่างไร เป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏ ประจักษ์จริงอย่างนั้นหรือเปล่า ไม่เช่นนั้นท่านจะไม่เชื่อ ท่านเป็นคนตรวจสอบความรู้สึกนึกคิด หรือสิ่งที่เล่าสู่กันมาอยู่เป็นประจำ และท่านใช้การสังเกต การสัมผัสจริง เพราะนักวิทยาศาสตร์จะใช้สิ่งที่เกิดขึ้นเห็นประจักษ์จริงเป็นปรากฏการณ์ ตัวอย่างเช่น ท่านไปสิงคโปร์จะไปฝรั่งเศสที่ปรึกษากรมศุลกากรชื่อนายวิลเลียมั้น พอท่านไปถึงก็ตรงไปหากงสุลไทยที่สิงคโปร์ ตอนนั้นเรียกว่า กงสุลสยาม พอท่านเข้าไป ท่านบอกว่าหน้าเขาบูดเขาไม่ต้อนรับเลย เอ๊ะ ทำไมเขาจึงไม่ต้อนรับ สาเหตุอะไรจนกระทั่งในที่สุดท่านก็บอกเขาว่า ท่านมาจากกรมศุลกากรเพื่อมารับนายวิลเลียม จึงมาติดต่อกับว่านายวิลเลียมจะมาถึงสิงคโปร์เมื่อไร พอท่านบอกเรื่องให้เขาทราบเท่านั้น เขาก็หน้ายิ้มแย้มแจ่มใสทันที คลายความบูดลงไปทันที จากการสังเกตนี้ท่านก็ได้สืบต่อไปว่าที่เขา มีพฤติกรรมเช่นนั้นเป็นเพราะอะไร เมื่อตรวจสอบก็ทราบว่างสุล ราชทูตในต่างประเทศอื่นๆ ทุกประเทศ โดยมากคนในชาติเวลาไปพบทูตนั้นมักเดือดร้อน มีเหตุไม่มีเงิน ไปตกทุกข์ยากอยู่ก็ต้องวิ่งไปที่สถานทูต คนที่มาหาจึงมากวนใจในแง่ใดแง่หนึ่ง ฉะนั้นเมื่อท่านไปหาเขาก็คิดว่ามากวนอีกแล้ว พอรู้ว่าท่านไม่ได้มารบกวน สนิทก็คลายลง นี่แสดงว่าท่านช่างสังเกต และคอยตรวจสอบข้อเท็จจริงอยู่เสมอ⁽¹⁰⁾

5. ประเมินผลเทคนิคและวิธีการที่ตนใช้อยู่ หมายความว่าถึง การใช้เทคนิคและวิธีการวางแผนไว้ล่วงหน้าในการแก้ปัญหา ชอบใช้เทคนิคและวิธีการหลายๆ วิธี พิจารณาคัดเลือกข้อมูล เทคนิควิธีการที่ดีที่สุดที่เหมาะสมที่สุด

⁹ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 81

¹⁰ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 97-98

ในลักษณะข้อนี้ผู้วิจัยได้หลักฐานข้อมูลสนับสนุนไม่ค่อยชัดเจนนัก แต่ก็มีเรื่องเล่าเป็นจำนวนไม่น้อยที่ตีความได้ว่าอยู่ในลักษณะข้อนี้ ท่านเล่าว่า :-

ข้าพเจ้าทำงานครั้งนั้นสำเร็จไปด้วยดี ไม่ใช่เพราะด้วยความอารีารอบของข้าพเจ้าแต่อย่างเดียว ยังต้องลงมือช่วยทำด้วย (ไม่เอาแต่ชี้นิ้ว เพราะได้รับอำนาจเต็มให้สั่งย้ายและสั่งเปลี่ยนหน้าที่ได้) ทำให้เพื่อนร่วมงานทั้งรักและเกรงใจ⁽¹¹⁾

ท่านมักมองย้อนหลังพิจารณาเหตุการณ์ต่างๆ ที่ผ่านท่านไป มองในแง่เป็นการไตร่ตรองประเมินคนประเมินงาน และประเมินตนเอง เพื่อวางแผนในการทำงานต่อไป ดังข้อความ⁽¹²⁾

ข้าพเจ้านั่งตริตรองอยู่กับที่เป็นเวลานาน เพื่อเผชิญกับงานซึ่งได้รับมอบหมาย บังคับว่าจะดำเนินขึ้นต้นอย่างไรดี ตรองเท่าใดก็ไม่ตกลงใจ จนเที่ยงแล้ว เมื่อเสร็จรับประทานอาหารกลางวัน กลับขึ้นมานั่งตรองต่อ ก็คิดเห็นว่า ถ้าได้ฝ่ายข้างน้อยเต็มใจทำด้วยดี ก็ไม่มีความลำบากอะไร เพราะจะต้องทำงานก่อนเวลา คือก่อน 9 น. และภายหลังเวลา 16 น. สว่างแล้วเพิ่มขึ้นจากเวลาทำงานตามปกติ คือ 9 น. - 16 น. ก็อาจไล่ทันกับงานที่ค้างค้างอยู่ ลุล่วงไปได้ แต่จะบังคับคนทำได้อย่างไร เพราะสิทธิ์ของเขาจะทำได้ ไม่ทำก็ได้ เงินชดเชยเป็นค่าทำล่วงเวลาก็ไม่มี นอกจากจะเสียสละอย่างเดียว ถ้าจะเอาคนอื่นมาช่วยทำ ก็จะต้องฝึกสอนกันอีก ว่าถึงฝ่ายพวกข้างมากนั้นตัวหัวหน้าและตัวรองๆ ลงมา ก็รับปากว่าจะยอมเสียสละเวลาทำงานให้ทันให้ได้ ยิ่งเหลือก็แต่ฝ่ายพวกข้างน้อย ท่านผู้นั้นดูก็ไม่กระไรนัก เพราะข้าพเจ้าไปทักทายปราศรัยกัน เมื่อพบกันใหม่ๆ ข้าพเจ้าก็แสดงคารวะอย่างเด็กแสดงแก่ผู้ใหญ่ ไม่ใช่แสดงตนด้วยกิริยาวาจา เป็นผู้มีอำนาจอยู่เหนือกว่า แต่น้องของท่านผู้นั้นสิ คงไม่เต็มใจช่วยนัก เพราะเมื่อข้าพเจ้ามีอำนาจอยู่เหนือเขา ซึ่งอาจจะอาฆาตผูกใจเจ็บ ต้องการจะแก้แค้นอยู่ก็ได้ แต่แทนที่ข้าพเจ้าจะคิดเช่นนั้น กลับเรียกเขาให้มาพบ

¹¹ เสฐียรโกเศศ อดตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 118

¹² เสฐียรโกเศศ อดตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 117

ท่านมีใจกว้างยอมรับความแตกต่างในทางความเชื่อ ความคิดเห็นของคน ท่านบรรยายไว้ในหนังสือ ศาสนาเปรียบเทียบว่า⁽¹⁴⁾

“การศึกษาศาสนาเปรียบเทียบไม่ได้มีความมุ่งหมายจะค้นคว้าและวางกำหนดคุณค่าศาสนาเหล่านั้นว่าศาสนาใดดีหรือไม่ดี จริงหรือไม่จริงกว่ากัน ระหว่างศาสนาหนึ่งกับอีกศาสนาหนึ่ง แต่ศึกษาอย่างตรงไปตรงมาตามแต่จะทำได้เพื่อให้ทราบเท่าที่จะทราบได้ว่า อะไรเป็นปัจจัยให้คนต้องมีศาสนา ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะเป็นคนที่ล้าหลังอยู่ หรือเป็นคนที่เจริญแล้ว เพราะอะไรคนที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน ไม่ได้เชื่อว่าถือศาสนาเดียวกัน แต่ก็มี ความเชื่อบางประการ ซึ่งไม่เหมือนกันทีเดียว ถึงแม้ศาสนานั้นจะไม่ใช่ศาสนาที่เรามีความเชื่อถือก็ตามที แต่เราก็ควรมีใจเอื้อเฟื้อและเคารพต่อศาสนาเหล่านั้น ใช่ว่าผู้ที่นับถือศาสนาที่แตกต่างไปจากเรา ซึ่งมีจำนวนโกฏิล้านคน จะเป็นผู้มีปัญหาความคิดต่ำกว่าเราไปทั้งหมดก็หาไม่”

ตามที่เขียนเล่าแล้วให้หัวข้อลักษณะนักวิทยาศาสตร์ข้อที่ 3 ที่ท่านวิเคราะห์งานที่ตอนที่ท่านย้ายไปทำใหม่ว่า คณะผู้ร่วมงานแตกความสามัคคีกัน เพราะผู้ใหญ่เอาญาติพี่น้องมาบรรจุทำงาน ท่านก็ให้ข้อสังเกตว่า “จะไปตีปรักปรำท่านผู้ใหญ่นั้นก็ไม่ได้ ด้วยเป็นนิสัยธรรมชาติของคนที่ต้องเอาญาติพี่น้องคนใกล้ชิดมาร่วมด้วยในการงาน เพราะเป็นผู้ที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ดีกว่าคนอื่น ข้อนี้จึงไม่ดี” เรื่องนี้ก็แสดงว่าท่านมีใจกว้าง

หลักฐานข้อมูลที่ผู้วิจัยยกมายืนยันให้เป็นประจักษ์เหล่านี้ เป็นเพียงส่วนน้อยส่วนหนึ่งในประมวลเรื่องราวที่เกี่ยวกับลักษณะบุคลิกภาพของท่าน

ข. ลักษณะผู้นำ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในแง่ของจิตวิทยาของลักษณะผู้นำของท่านพระยาอนุমানราชชนใน 4 ลักษณะด้านวรรณคดีไทย ว่าท่านมีฤทธิ์ในแง่ไหน มีเดชในแง่ไหน ทรงธรรม และทรงยศอย่างไร ให้พอสมควร

ลักษณะที่ 1 ท่านทรงฤทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์อย่างไรวรรณคดีไทย เช่น หนุมานเหาะเหินเดินอากาศได้ ขุนแผนมีวิชาสะเดาะกลอนหลุดได้ พระรามก็แผลงศรได้แม่นยำ นี่ก็เป็นฤทธิ์ในวรรณคดี พวกเรามีฤทธิ์หรือเปล่า ฤทธิ์ในที่นี้ตีความหมายว่าอะไร มีฤทธิ์ก็คือมีวิชาความรู้และสิ่งที่อยู่เหนือบุคคลธรรมดาสามัญนั่นเอง ฤทธิ์ของท่านวิเคราะห์จำแนกออกได้ 4 ประการคือ

1.1 ท่านทรงฤทธิ์ที่สำคัญที่สุด คือ ท่านมีทัศนคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Attitude) หมายความว่าท่านเป็นนักวิทยาศาสตร์ แต่ไม่ใช่ นักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Sciences) ท่านเป็นนักวิทยาศาสตร์ทางสังคม (Social Scientist) ดังที่ได้เสนอหลักฐานข้อมูลไว้มากมายแล้วในหัวข้อ ก. ลักษณะนักวิทยาศาสตร์ของท่าน

1.2 ท่านมีระดับเชาวน์ปัญญาสูง ท่านเป็นอัจฉริยชน (Intellectual) สมัยนี้มีการวัดระดับสติปัญญากัน แต่สำหรับท่านนั้นคงไม่มีใครวัดได้ เราก็สรุปคาดพิง (Inference) จากหลักฐานข้อมูลคือท่านมีประวัติเรียนหนังสือเก่ง สอบไล่ได้ที่หนึ่ง ที่สอง เป็นเลขตัวเดียว ไม่เคยเป็นเลข 2 ตัวที่ 10 ขึ้นไปเลย จำอะไรแม่นยำ ชอบอ่านหนังสือ อ่านทุกชนิดหมด นวนิยาย เทพนิยาย ประโลมโลก พงศาวดารจีน ท่านรักหนังสือ ท่านเก็บหนังสือ อย่างท่านบอกว่า หนังสือจีนตามณิของท่านนี้ท่านเก็บจนขาดกระดูกกระดูกเลย ในที่สุดก็หายไปไหนไม่ทราบ นี่ก็เป็นฤทธิ์ข้อหนึ่ง ที่ว่าท่านมีสติปัญญาสูงก็ดูจากประวัติการศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนของท่าน

1.3 ท่านทรงฤทธิ์ประการที่สาม ท่านมีประสบการณ์ชัดเจน กว้างขวางมากมาตั้งแต่เด็ก ท่านเขียนเล่าว่า ท่านเป็นเด็กชน เหลือขอ เกือบจะเรียกว่าเป็นเด็กเกเรก็ได้ ชอบคบเพื่อนนอกนอกบ้าน ชอบดูยี่เก จิว เทงหวย ดูเขาเขียนหวยสนุกมากทีเดียว เวลามีนางตริชจีน งานสงกรานต์ เวลาที่จะมาถึงงานสงกรานต์ งานตริชจีน ท่านก็นั่งรอ นี่ก็แสดงว่าท่านใช้ชีวิตอย่างโซกโซน เข้าตามหลักจิตวิทยาว่า เมื่อเป็นเด็กถ้าได้มีประสบการณ์ที่ชัดเจนและกว้างขวาง ก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้ เพราะฉะนั้นทำให้ท่านรู้ทันคน ครอบรอบเข้าใจเหตุการณ์และสนใจที่จะพิจารณา มีวิจารณ์ญาณสูง มีปฏิภาณ ไหวพริบ เกิดจากประสบการณ์ตรงที่ท่านได้ใช้ชีวิตมาอย่างโซกโซนเมื่อท่านเป็นเด็ก วิ่งเล่นคบเพื่อนทุกชั้น ทุกชนิดอยู่แถวบ้านของท่าน⁽¹⁵⁾

ตามทฤษฎีผู้นำในหลักการนิเทศและบริหารการศึกษาในศตวรรษที่ 20 นี้ก็เสนอว่า ผู้นำต้องมีลักษณะนักเลงพอสมควร คือ กล้าได้กล้าเสีย มีวิญญาณการเสี่ยง ต่อรอง และทำทาย (Sporting Spirit) เช่น นักเลงโตตามหมู่บ้าน แม้จะไม่มีตำแหน่งหน้าที่ ยศถาบรรดาศักดิ์ สกูลอะไรเลยก็ตาม คนก็กลังเกรงกันทั้งหมู่บ้าน เป็นต้น นี่ก็เป็นฤทธิ์ข้อหนึ่ง

1.4 ท่านทรงฤทธิ์ประการที่สี่ คือ ท่านมีสุขภาพดี การที่คนเรามีสุขภาพแข็งแรงนับเป็นฤทธิ์ข้อหนึ่ง เช่น ท่านเล่าว่าท่านมีงานด่วน ท่านต้องไปทำงานในวังตลอดทั้งคืน ไม่ได้นอน

¹⁵ เสฐียรโกเศศ อัตตชีวประวัติพระยาอนุนามานราชชน หน้า 127

ท่านไปติดอยู่ที่ประตูนครชัยศรี เพราะการคล้องอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ท่านมัวขลุกอยู่กับงาน ไม่ทันออกประตูก็ปิด ท่านเลยไม่ได้นอนทั้งคืนเลย แล้วเช้าท่านก็ทำงานทั้งวันอีก ท่านว่าก็ทำได้ นี่แสดงว่าเป็นฤทธิ์ของท่านอีกอย่าง คือกำลังกายของท่านแข็งแรง ถ้าท่านไม่มีกำลังกายที่แข็งแรงเช่นนี้ ท่านคงทำงานที่ต้องใช้พลังสมองบাকบั่นอะไรไม่ได้ ฉะนั้นจะเห็นว่าท่านมีผลงานทางการเขียน การแปล และอื่นๆ มากมาย เกินกว่าชีวิตของคนๆ หนึ่งจะบรรลุได้⁽¹⁶⁾

เรื่องที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ทำให้มีฤทธิ์ในตัวของท่านเอง ฤทธิ์เราถือว่าเป็นกำลังภายใน (Internal power) ไม่มีใครหยิบยืมให้ แต่งตั้งให้ ได้แก่ วิชาความรู้ความสามารถ ไหวพริบ ประสพการณ์ ตรรกวิทยา ความคิดอ่าน เป็นกำลังภายในของคนเราทั้งสิ้น

ลักษณะที่ 2 ท่านทรงเดช ท่านมีเดช หมายความว่า ท่านเจ้าคุณอนุমানฯ มีบุคลิกภาพที่มีอิทธิพลต่อบุคคลอื่น ได้แก่

2.1 ท่านมีมนุษยสัมพันธ์ดี (Human Relations) ส่วนใหญ่พวกเรายังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อน (Misconceptions) อยู่ เราเข้าใจว่าคนมีมนุษยสัมพันธ์ดีคือคนที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ประจบประแจงคนนั้นที่คนนี่ที่ อะไรทำนองนี้ แท้จริงไม่ใช่มนุษยสัมพันธ์ดี ในความหมายที่แท้จริงของการมีมนุษยสัมพันธ์ดีตามหลักจิตวิทยาคือ พระยาอนุมานฯ นั้นถ้าใครรู้จักท่าน จะรู้ว่าท่านพูดไม่ไพเราะ คือเป็นคนพูดตรง ท่านไม่มีจริต แต่ที่บอกว่าท่านมีมนุษยสัมพันธ์ดี หมายความว่า ท่านเป็นผู้ที่มีลักษณะที่คนทั่วไปเกรงใจ นับถือ เลื่อมใสศรัทธา พฤติกรรมของท่านที่แสดงออกจะพูดจะจาด้วยความจริงใจ ทำให้คนอื่นเชื่อถือ ทำให้ไว้วางใจ ทำให้ลูกศิษย์รัก อะไรทำนองนี้ เดี่ยวนี้มักเข้าใจว่าฉันต้องเอาใจคนนั้นที่คนนี่ที่ พูดยกยอปอปั้นกัน ไม่ใช่ความหมายของมนุษยสัมพันธ์ของจิตวิทยาที่แท้จริง ท่านมีมนุษยสัมพันธ์ คือ ท่านมีความจริงใจ (Sincerity) ทุกคนที่มาสัมผัสท่านแล้วจะให้ความเคารพนับถือ (Command respect of others) มีความเกรงใจท่านไปตลอด⁽¹⁷⁾ เช่น แม่ครัวโรงแรมโอเรียนเต็ลให้ท่านรับประทานอาหารฟรีทุกวัน

2.2 เดชของท่านอีกข้อคือ ท่านมีอำนาจ (Authority) เรื่องอำนาจนี้ในสังคมไทยก็ ยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเช่นเดียวกัน คือเข้าใจว่ามีอำนาจคือมีปิ่น อำนาจทหาร มีตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีจึงมีอำนาจ คำว่าอำนาจ (Authority) ทางจิตวิทยาหมายความว่า

¹⁶ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุมานราชชน หน้า 64

¹⁷ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุมานราชชน หน้า 108

เช่น ท่านเป็น Authority ทางวัฒนธรรมไทย ใครมีเรื่องสงสัยเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมไทย ประเพณีไทย ทุกคนจะนึกถึงท่านทันที อยากจะมาหาท่าน เรียนปรึกษาท่าน ท่านมีอำนาจ ดึงดูดให้ใครเข้ามาหาท่านได้ อำนาจ (Authority) หมายความว่าอย่างไร เมื่อเราพูดถึงเรื่องสัตว์ ป่าเราก็นึกถึงหมอบุญส่ง เลขะกุล เมื่อเราสงสัยเกี่ยวกับดาวเราก็นึกถึง ดร.ระวี ภาวิไล เพราะหมอบุญส่งเป็น Authority เรื่องสัตว์ป่า ดร.ระวี ภาวิไลมี Authority เรื่องดาราศาสตร์ ท่านเจ้าคุณก็เป็น Authority ทางวัฒนธรรมไทย ซึ่งเป็นสาขาที่สำคัญ เป็นกำลังภายในของ ท่านแ่งหนึ่งเหมือนกัน

2.3 ท่านทรงเดชอีกประการหนึ่งคือ ท่านมีเสน่ห์เป็นเดชของเราข้อหนึ่ง เช่น พระองค์ เจ้าศุภโกศเกษม เมื่อพบท่านเป็นครั้งแรก ก็ตรัสว่า "เพิ่งรู้จักตัวหลวงอนุমানราชชนเป็น ครั้งแรกในวันนี้เอง นึกว่าเป็นผู้ใหญ่แล้วโดยดูหน้าตายังเป็นเด็กอยู่มาก อายุเท่าไร" ท่านถาม พระยาอนุমানฯ ขณะนั้นเป็นคุณหลวงก็ตอบว่า อายุ 29 ปี ท่านก็บอกว่ารักษาตัวให้ดีนะ เขา จะเลี้ยงให้เป็นใหญ่เป็นโตต่อไป นี่แสดงว่าท่านมีเสน่ห์⁽¹⁸⁾ ผู้วิจัยรู้จักท่านเจ้าคุณอนุমানราชชน เพราะเคยเล่นอยู่ที่บ้านท่าน รู้จักว่าท่านเป็นคนตรง ท่านพูดไม่ไพเราะเลย แต่ท่านมีเสน่ห์ ตลอดชีวิตที่ท่านทำงาน ผู้ใหญ่จะรักท่านมาก เพื่อนฝูงเพื่อนร่วมงานก็รักท่าน คล้ายๆ ท่าน เป็นที่พึ่งได้ เป็นที่พึ่งของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะให้ท่านทำอะไร ท่านก็ทำได้สำเร็จ เช่น วันหนึ่งท่าน เล่าว่า มีที่ปรึกษาชาวอังกฤษ นายแมกซเวล ที่กรมศุลกากรเข้ามาทำงานใหม่เดินเข้ามาใน สำนักงานวันแรก ท่านกำลังนอนหลับที่โต๊ะทำงาน เป็นการประทับใจครั้งแรกที่เห็น (First impression) พอตื่นขึ้นท่านตกใจมาก ท่านพิศเราะห์แล้ว ท่านบอกว่าไม่เป็นไรที่ท่านนั่งหลับ เพราะว่าท่านทำงานเร็ว งานท่านไม่มีค้าง ท่านทำเสร็จแล้วเหลือเวลาว่าง ท่านก็นั่งหลับ ท่านมีความเชื่อว่าเขาต้องรู้จักตัวท่านในเวลาต่อไปว่าท่านไม่ใช่คนอย่างนั้น นั่งหลับที่โต๊ะ ซึ่งเป็น ความจริง พอต่อมานายฝรั่งคนนี้ก็ชอบท่านมาก และเข้าใจว่าที่ท่านนั่งหลับเพราะไม่มีอะไรทำ ท่านทำงานของท่านเรียบร้อยไปแล้ว⁽¹⁹⁾ นี่คือน่ามีเสน่ห์ ไปไหนลูกศิษย์ก็รัก ใครๆ ก็คบท่าน ชอบท่านรู้สึกว่าคุณเป็นหนึ่ง ได้วิชาความรู้จากท่าน ไปปรึกษาท่านก็ได้เรื่องได้ราวทุกคน ท่านมีเสน่ห์ดึงดูดใครให้วิ่งไปหาอยู่เสมอ

ลักษณะที่ 3 ท่านทรงธรรม พระองค์ผู้ทรงธรรมในวรรณคดี คือท่านอยู่ในศีลธรรม อันดี ได้แก่ จริยธรรมของท่านดังต่อไปนี้

¹⁸ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 71

¹⁹ เสฐียรโกเศศ อุตตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน หน้า 33

3.1 ความมกัตัญญกตเวทิต่านเป็นผู้ที่กัตัญญรู้คุณมากทีเดียว ท่านเล่าถึงคุณพ่อคุณแม่ของท่านที่จะต้องอุปการะ พร้อมด้วยน้องสาว ตอนที่ท่านต้องออกจากงานราชการ สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ท่านเป็นคนซื่อสัตย์ต่อราชการ ท่านอยู่กรมศุลกากร ท่านคอยปิดรูรั่วต่างๆ เขาไม่ชอบก็เลยให้ท่านออก คือกำจัดท่านเสียก่อน ท่านก็เล่าว่า อันที่จริงบ้านญาติท่านก็พอใช้ นับว่ามากสำหรับเวลานั้น แต่พอท่านมาพิจารณาแล้วจะสันโดษอย่างนั้นก็ไม่ได้ เพราะต้องเลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงน้องสาว เลี้ยงลูก และไม่ใช้เลี้ยงกันไปวันๆ อยากจะเลี้ยงให้ดี อยากจะเกื้อกูลให้มีความสุขให้มาก เพราะฉะนั้นท่านก็ต้องขวนขวาย⁽²⁰⁾

ท่านมีความมกัตัญญกตเวทิสุง ท่านพูดเสมอถึงคนนั้นคนนี้ เช่น ขุนโสภิต ตอนที่ท่านปลูกบ้านเงินท่านเก็บไว้ไม่พอขุนโสภิตเป็นเจ้าของโรงพิมพ์ที่ติดต่อกับหนังสือของท่านเสมอ ก็ให้เงินท่านยืมไปปลูกบ้านตอนนั้น 3,000 บาท นับว่ามากทีเดียวในสมัยก่อน ท่านปลูกบ้านก็อยู่เย็นเป็นสุขกัน พอต่อมาขุนโสภิตชวนเชลยกิจการค้าไม่แน่นอน ท่านรู้ท่านก็ส่งสาร ท่านอุตส่าห์รวบรวมเงินเท่าที่มีอยู่ไปให้เขาเพื่อช่วยเหลือฐานะเขาไว้ พอท่านช่วยเหลือฐานะเขาเอาไว้ได้ ท่านก็สบายใจมากเหลือเกิน นี่คือน้ำใจมกัตัญญกตเวทิตของท่าน⁽²¹⁾

3.2 ทรงธรรมของท่านอีกข้อ ท่านไม่พยาบาทจองเวร เมื่อท่านถูกขอร้องให้ไปช่วยเสาะหางานในกองอีกกองหนึ่งที่มีงานคั่งค้าง ดังกล่าวแล้ว ท่านหนักใจมาก เพราะในกองนั้นมีเพื่อนร่วมงานอยู่คนหนึ่งซึ่งเคยต่อยเคยตีกัน ท่านบอกว่าเขาพาล เมื่อท่านพิจารณาและวิเคราะห์เหตุการณ์ในกอง และเหตุผลต่างๆ เสร็จแล้ว ท่านก็ชวนเพื่อนคนนั้นมาพูดตกลงกัน ซึ่งเป็นลักษณะผู้นำที่สำคัญคือการทำงานไม่ใช่ทำให้เสร็จเท่านั้นแต่ต้องทำให้เรียบร้อยด้วย⁽²²⁾

เช่น มหาตมะคานธีทำงานสำเร็จให้ประเทศอินเดียเป็นอิสระภาพได้ แต่ไม่เรียบร้อย ถูกฆ่าตาย ถูกยิงตายอย่างนี้ไม่เรียบร้อย อย่างพระพุทธเจ้าของเรา ที่เล่านี้ไม่ใช่เรารักศาสนาของเราทีละเอียงว่าดี แต่เป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ พระพุทธเจ้าท่านชนะมารองคูลีमार ท่านโปรดองคูลีमारทำให้กลับใจบวชเป็นพระห่มผ้าเหลืองสงบนิ่ง ไม่เคยนึกพยาบาทพระพุทธเจ้าเลย อย่างนี้สรุปว่า พระพุทธเจ้าได้ทำงานสำเร็จด้วยเรียบร้อยด้วย แต่มหาตมะคานธีทำงาน สำเร็จแต่ไม่เรียบร้อย ตัวถูกฆ่าตาย เป็นต้น ดังนั้นเวลาทำงานต้องทำให้สำเร็จ และเรียบร้อย ท่านเจ้าคุณอนุนุมาฯ ก็เป็นผู้หนึ่ง ที่ทำงานสำเร็จและเรียบร้อยด้วย

²⁰ เสฐียรโกเศศ อัตตชีวะประวัติพระยาอนุนุมาฯ หน้า 133

²¹ เสฐียรโกเศศ อัตตชีวะประวัติพระยาอนุนุมาฯ หน้า 118

²² เสฐียรโกเศศ อัตตชีวะประวัติพระยาอนุนุมาฯ หน้า 76-77

ท่านได้ชวนเพื่อนที่เคยต่อยตีกัน โกรธกันมากๆ มาคุยกัน ท่านบอกว่าท่านไปหาเขาไปคุยกับเขา ท่านพูดกับเขาดีๆ ชวนเขาว่า เรามาช่วยกันทำงานเถอะ เพราะงานคั่งค้าง และอะไรต่างๆ ในที่สุดท่านก็ประสบความสำเร็จในการประสานงานในกองนั้นได้เรียบร้อยดีดีมาก เพราะท่านไม่จองเวร นี่ก็เป็นธรรมชาติของท่านอีกข้อหนึ่ง

3.3 ท่านทรงธรรมอีกประการหนึ่งก็คือ ท่านประพฤติชอบ ท่านไม่เที่ยวผู้หญิง ไม่กินเหล้าเมายา เมื่อท่านไปสิงคโปร์ มีเพื่อนๆ หนุมๆ ด้วยกันทั้งนั้น เขาก็ชวนท่าน ท่านอยู่ที่โรงแรม อยู่ที่ห้องพัก ท่านบอกว่าท่านก็เป็นหนุมๆ เหมือนกันแต่ท่านไม่ไป เพราะท่านประหยัดเพื่อนๆ ไปกันกลับมาเล่าให้ฟัง ผู้หญิงเมืองนี้สวยนะ ชวนท่านอีกท่านก็ไม่ไป ท่านรักษาความประพฤติของท่านมาก ท่านอยู่ในกรอบศีลธรรมอันดี มีความเมตตากรุณาต่อศิษย์และเพื่อนทั่วไป ดังที่พวกเราที่ทราบดี เข้าใจท่านดี

3.4 ท่านทรงธรรมอีกประการหนึ่งคือ ท่านใจกว้างขวางไม่หวงวิชา เป็นคุณธรรมที่สำคัญทีเดียว นักวิชาการบางคนเก่งมีความรู้ความสามารถ แต่ใจแคบหวงวิชาไม่บอกใคร แต่ท่านไม่หวง ท่านเผยแพร่และให้วิชาความรู้แก่ศิษย์และคนทั่วไปอยู่เสมอ

3.5 อีกประการหนึ่งก็คือ ท่านประหยัดมัธยัสถ์ ดังที่ท่านอาจารย์สมศรี กุศลนันทน์ เล่าว่า ท่านทำอะไรไม่ขาดไม่เกิน ท่านทำให้พอดี

3.6 ธรรมที่สำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือ ท่านมองอะไรในแง่ดี (Optimistic) การมองอะไรในแง่ดีเป็นคุณธรรม เช่น ท่านเล่าว่านายฝรั่งคนหนึ่งที่กรมศุลกากรตายลงเป็นโรคลมปัจจุบันงานไม่มีใครทำต่อ ทางกรมก็ส่งให้ท่านไปทำงานแทนฝรั่งคนนั้น ท่านก็รู้สึกเป็นเกียรติที่ทำงานแทนฝรั่ง ทั้งที่เงินเดือนได้เท่าเก่า ไม่ได้เงินเดือนขึ้นตามไปด้วย แทนที่ท่านจะรู้สึกว่าจะให้แต่งงานไม่ให้เงินตาม เกิดน้อยอกน้อยใจแล้วไม่ยอมทำ ท่านเล่าว่าท่านไม่ยักรู้สึกอย่างนั้นเพื่อนๆ ยิวว่าทำไปทำไมเงินก็ไม่ได้ ฝรั่งที่ทำอยู่ได้เงินเดือนสูงกว่าท่านเป็นกอง เพื่อนๆ ที่ทำงานชอบมาเหยยท่านท่านองนี้ แต่ท่านกลับไม่รู้รู้สึกอย่างเพื่อนๆ ท่านกลับสนุก ท่านทำโดยไม่รังเกียจ ด้วยท่านมองในแง่ดีว่า ท่านได้เรียนงาน ได้ศึกษางาน ท่านก็ปฏิบัติงานจนสำเร็จและเป็นที่พอใจของผู้ใหญ่⁽²³⁾

²³ เสฐียรโกเศศ ศาสนาเปรียบเทียบ หน้า คำนำ

ลักษณะที่ 4 ท่านทรงยศ คงไม่ต้องกล่าวมากในลักษณะข้อนี้ เพราะทราบกันดีอยู่แล้วว่าท่านได้รับพระราชทานยศอะไรบ้าง

4.1 ท่านได้รับพระราชทานยศเป็น พระยา

4.2 ท่านได้รับพระราชทานยศเป็น ศาสตราจารย์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่ที่สุด สมบูรณ์ที่สุด และมีชื่อเสียงที่สุดของประเทศไทย

4.3 ท่านได้รับพระราชทานยศเป็น ราชบัณฑิต ของประเทศไทย

พระยาอนุমানราชชนจึงสมควรที่จะได้รับการยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นผู้นำทางวิชาการอย่างแท้จริง ท่านมีบุคลิกลักษณะผู้นำเพียบพร้อมด้วยฤทธิ์เดช ธรรม และยศ ทั้ง 4 ปัจจัยตามหลักของวรรณคดีไทยอย่างสมบูรณ์แบบ

สรุปการค้นพบ

หลักฐานข้อมูลที่ปรากฏดังบรรยายมาแล้วทั้งหมด ยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้ว่า "พระยาอนุমানราชชนมีบุคลิกภาพประกอบด้วย ลักษณะนักวิทยาศาสตร์และผู้นำที่สำคัญ"

ก. ลักษณะนักวิทยาศาสตร์

หลักฐานข้อมูลยืนยันว่าท่านมีลักษณะนักวิทยาศาสตร์ครบทั้ง 6 ลักษณะที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ได้แก่ ทศนคติทางวิทยาศาสตร์ต่อไปนี้

1. มีความไวต่อปัญหา ดังสำนวนไทยที่พูดที่ใช้กันอยู่ทั่วไป ไม่มีใครสนใจ ท่านก็สะกิดใจนำมาพิจารณา

ท่านมองเห็นสู่ทางอนาคตของท่านได้เอง หยั่งรู้และสามารถควบคุมอนาคตของท่านหลังจากที่ท่านสิ้นชีวิตแล้ว

2. ท่านไม่เชื่อในไสยศาสตร์ ท่านยกเลิกประเพณีไหว้เจ้าตามบรรพบุรุษ และให้บุตรชายแต่งงานเลือกวันตามสะดวก ไม่ต้องดูวันตามฤกษ์ยาม

3. เชื่อในสัมพันธภาพระหว่างเหตุกับผล ท่านขอวิเคราะห์เหตุการณ์เกี่ยวกับงานและเพื่อนร่วมงาน หาสาเหตุของเรื่อง ท่านเรียก "The Law of Universal Causation" ซึ่งท่านสรุปว่า เหตุอย่างเดียวกันย่อมผลิตผลอย่างเดียวกันเสมอ เมื่อมีเงื่อนไขในท่านองเดียวกัน ท่านมีความคิดวิเคราะห์ และความคิดสังเคราะห์สูงและท่านใช้เวลาอยู่ตลอดเวลา

3.1 ความคิดวิเคราะห์ ท่านวิเคราะห์ว่า

คนเราจำเหตุการณ์ที่มีความสำคัญต่อตนเองได้ดี ไม่เกี่ยวกับความเก่าใหม่ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรือวัยวุฒิของผู้นั้น

ความจริงมี 2 ลักษณะ ความจริงโดยพหุติตย์ และความจริงโดยนิตย์

การแตกความสามัคคีของข้าราชการในกองหนึ่ง เพราะผู้ใหญ่เอาน้องสองคนเข้ามาทำงาน

3.2 ความคิดสังเคราะห์ ท่านเรียก Collection of Ideas ท่านสรุปสังเคราะห์จากประสบการณ์ตรงเป็นทฤษฎีซึ่งตรงกับหลักจิตวิทยาและครุศาสตร์แผนใหม่ ท่านสรุปว่า

ยอดแห่งการสั่งสอนจรรยาความประพฤติอยู่ที่สอนตนเองก่อน

วิธีอ่านหนังสือต้องอ่านเอาความ ไม่ใช่อ่านเอาคำ

4. เป็นผู้ที่ไม่ยอมรับข้อเท็จจริงใดๆ ที่ปราศจากการตรวจสอบ เป็นผู้ปราศจากอคติอุปทาน ทิฎฐิ ในการแสวงหาความจริง ท่านชอบตรวจสอบความรู้ข้อเท็จจริง ตรวจสอบความรู้สึคนึกคิดของตนเอง และของผู้อื่น ท่านตรวจสอบกงสุลสยามที่สิงคโปร์ ไม่ต้อนรับท่าน เพราะนึกว่าท่านไปรบกวณเช่นเดียวกับคนไทยทั้งหลายที่ไปหา พอรู้ว่าท่านไม่ได้ไปกวณก็ต้อนรับดี

5. ประเมินเทคนิคและวิธีการที่ตนใช้อยู่ ใช้เทคนิคและวิธีการวางแผนล่วงหน้าในการแก้ปัญหา ใช้วิธีการหลายๆ วิธี คัดเลือกวิธีการที่ดีที่สุดเหมาะสมที่สุด

ท่านมักมองย้อนหลังพิจารณาเหตุการณ์เพื่อไตร่ตรองประเมินคนร่วมงาน ประเมินงานและประเมินตนเอง เพื่อวางแผนในการทำงานต่อไปทุกครั้งที่ท่านเริ่มงานในตำแหน่งใหม่

6. เป็นผู้เปิดใจกว้าง รับฟัง สัมผัสข้อมูลต่างๆ ที่ขัดแย้งกับของตนเอง ไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งที่ตนสรุปไว้แล้ว

ท่านให้คิดว่า "จงวิวิชาชีพของตนเถิด แต่จงรู้อะไรบ้างในสิ่งอื่น เชี่ยวชาญเฉพาะวิชา มากไป ทำให้ตาบอดและขาดความมีใจกว้างขวาง"

ในศาสนาเปรียบเทียบท่านชี้ถึงความแตกต่างระหว่างความเชื่อของคนที่อยู่ศาสนาเดียวกัน การเปรียบเทียบไม่ได้กำหนดว่าศาสนาใดดีหรือไม่ดี จริงหรือไม่จริงกว่ากัน แนะนำให้ทุกคนมีใจเอื้อเฟื้อและเคารพศาสนาอื่นๆ ด้วย

การที่ผู้ใหญ่เอาญาติพี่น้องมาทำงานด้วย ก่อให้เกิดการแตกความสามัคคี ท่านก็มีใจกว้าง ว่าไม่ควรตำหนิ เพราะผู้ใหญ่ต้องการลูกน้องที่ให้ความร่วมมือและไวใจได้

ข. ลักษณะผู้นำท่านมีลักษณะบุคลิกภาพพิเศษที่เหนือกว่าบุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ตามเกณฑ์ผู้นำในวรรณคดีไทย ดังนี้

1. ท่านทรงฤทธิ์ คือ

1.1 มีทัศนคติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Attitude) ไม่ใช่ทัศนคติต่อวิทยาศาสตร์ (Attitude towards Science) นั้นเป็นฤทธิ์ที่สำคัญ

1.2 ท่านมีระดับเขาวนปัญญาสูงมาก

1.3 ท่านมีสุขภาพแข็งแรงมาก เคยทำงานติดต่อกัน 2 วันเต็มๆ โดยไม่ได้นอนพักผ่อนเลย ก็ไม่เป็นไร

1.4 มีประสบการณ์ชัดเจน กว้างขวางมากมาแต่เด็ก รู้ทันคน และเหตุการณ์ (ลักษณะนักเลงโตตามหมู่บ้าน)

2. ท่านทรงเดช ท่านมีอิทธิพลต่อผู้อื่น คือ

2.1 ท่านมีมนุษยสัมพันธ์ดี คนที่รู้จักท่านจะเกรงใจ นับถือ เลื่อมใส ศรัทธา

2.2 ท่านมีอำนาจทางวิชาวัฒนธรรมไทย ประเพณีไทย

2.3 ท่านมีเสน่ห์ ดึงดูดให้ผู้ใหญ่ ผู้บังคับบัญชา รักและส่งเสริม

3. ท่านทรงธรรม ท่านประพฤติประกอบด้วยศีลธรรมจรรยาอันดี

3.1 มีความกตัญญู กตเวทีสูงมาก

3.2 ท่านไม่ผูกพยาบาท จองเวร ต่อศัตรู

3.3 ท่านทำงานสำเร็จและให้เรียบร้อยด้วย

3.4 ท่านประพฤติชอบ ไม่เหลวไหลในอบายมุขทั้งหลาย

3.5 ท่านใจกว้าง ไม่หวงวิชาความรู้

3.6 มีความประหยัด มัธยัสถ์

3.7 เป็นคนมองอะไรในแง่ดี ประรณานดี

4. ท่านทรงยศ ท่านมียศเป็นพระยา เป็นศาสตราจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นราชบัณฑิตของประเทศ

อภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

เมื่อพิจารณาชีวิตประวัติของท่านพระยาอนุমানราชชนแล้ว จะเห็นได้ว่าที่ท่านประสบความสำเร็จในชีวิต ระดับ UNESCO ยกย่องให้เป็นปราชญ์ของโลกท่านหนึ่งนั้น เป็นเพราะท่านมีทัศนคติทางวิทยาศาสตร์หรือลักษณะนักวิทยาศาสตร์และลักษณะผู้นำในตัวของท่านเอง ซึ่งพัฒนาขึ้นจากประสบการณ์ตรงที่ท่านผ่านมาตั้งแต่เด็ก ไม่ใช่วิชาความรู้ที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมาจากโรงเรียน ด้วยท่านเรียนหนังสือในโรงเรียนอัสสัมชัญ จบชั้นปีที่ 4 เท่านั้นแล้วก็ออกไปทำงาน ชั้นปีที่ 4 (Fourth grade) ของโรงเรียนอัสสัมชัญในตอนนั้นมีผู้เทียบเท่ากับชั้นมัธยมปีที่ 2 ในระบบโรงเรียนสมัยสากลนี้ ซึ่งก็นับว่าสำเร็จการศึกษาในระบบโรงเรียนต่ำมาก

ตามหลักวิชาครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์ ถือว่าการสอนคือการทำให้เกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา ความเจริญงอกงามมีปัจจัยมูลฐานที่เป็นอิสระต่อกันอยู่ 3 องค์ คือ

1. ความรู้ความเข้าใจ
2. ทักษะ (ความเชี่ยวชาญ ความสามารถ)
3. ทัศนคติ

ความรู้ความเข้าใจจะเกิดจากการสอนของครูอาจารย์โดยตรงในห้องเรียน ทักษะความสามารถเกิดจากการปฏิบัติ ทำแบบฝึกหัด ฝึกฝน ส่วนทัศนคตินั้นไม่เกิดจากการสอนโดยตรงของครูอาจารย์ในห้องเรียน พบว่าเกิดขึ้นเองจากประสบการณ์ตรง การเลียนแบบ (Modeling effect) และการปะทะสัมพันธ์กับสังคมสิ่งแวดล้อม (Social Interaction)

ในการที่จะพัฒนาให้นักเรียนเกิดทัศนคติใดๆ (ทัศนคติทางวิทยาศาสตร์, ทัศนคติทางสังคม, ทัศนคติอื่นๆ) โรงเรียนต้องใช้กิจกรรมนอกห้องเรียน พร้อมด้วยสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนให้ถูกต้องเหมาะสม เรื่องนี้ชาวไทยโบราณเข้าใจมานานแล้ว จึงมีคำสำนวนพูดว่า "อบรมบ่มนิสัย" แต่ไม่พูด "สอนนิสัย" ส่วนเลข ภาษา เราพูดว่า "สอนภาษา" "สอนเลข"

ชีวประวัติพระยาอนุমানราชชนได้แสดงความจริงที่สำคัญข้อหนึ่งประการหนึ่งว่าในปัจจุบันทั้ง 3 องค์ของการศึกษานั้น ความเจริญงอกงามทางทัศนคติ สำคัญกว่าความรู้ความเข้าใจ และทักษะความสามารถ เพราะเหตุว่าผู้ที่มีบุคลิกภาพดีทัศนคติที่พึงปรารถนาแล้ว จะเป็นผู้ที่สามารถแสวงหาความรู้ความเข้าใจ และทักษะได้เอง หมายความว่า ทัศนคติจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และทักษะได้ ส่วนผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจและทักษะมากมายเพียงใดก็ตาม ถ้าขาดทัศนคติอันดีงามแล้วความรู้ความเข้าใจก็มีแต่จะน้อยลง ไม่ลืมนักล่าสมัย ดังสุนทรภู่เคยให้คติพจน์ไว้ว่า "ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด" เป็นต้น การให้การศึกษากฎเกณฑ์มุ่งในการพัฒนาทัศนคติบุคลิกภาพเป็นอันดับแรก กิจกรรมนอกห้องเรียนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

ลักษณะนักวิทยาศาสตร์ เป็นบุคลิกภาพทั่วไปที่ทุกคนควรมี ไม่ใช่แต่เฉพาะนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เช่น นักเคมี นักฟิสิกส์ แพทย์ วิศวกร นักชีววิทยา ฯลฯ เท่านั้น ด้วยวิชาทางสังคมศาสตร์ (Social Sciences) ก็นับเป็นวิชาวิทยาศาสตร์ด้วย แม้ภาษาศาสตร์ก็เป็นวิชาวิทยาศาสตร์ การให้การศึกษายุคใหม่จึงจำเป็นต้องพัฒนาให้นักเรียน นิสิต นักศึกษามีความเจริญงอกงามตามลักษณะนักวิทยาศาสตร์ด้วย อาจมีวิชาที่ยกเว้นบ้างก็น้อยมาก อาจมีวิชาเทววิทยา วิชาหนึ่ง

ลักษณะผู้นำ ก็เป็นบุคลิกภาพทั่วไปอีกลักษณะหนึ่งที่ทุกคนควรมี เรื่องนี้มักมีผู้สงสัยและตั้งคำถามว่า ในสังคมนั้นถ้าทุกคนเป็นผู้นำแล้วจะทำอย่างไร ใครจะเป็นผู้ตาม ในเรื่องนี้ใคร่ทำความเข้าใจว่า การเป็นผู้นำนั้น ไม่ได้หมายความว่า จะนำคนอื่นเสมอไป ความจริงนั้นทุกคนอย่างน้อยก็เป็นผู้นำตนเอง ดังพุทธธรรมที่กล่าวว่า ตนยอมเป็นที่พึ่งแห่งตน อีกประการหนึ่งมีข้อสังเกตยืนยันว่าผู้ที่มีลักษณะผู้นำนั้นจะเป็นผู้ตามที่ดีไปด้วย ความเป็นผู้นำให้บุคคลมีความรู้สึกนึกถึงเป็นผู้ใหญ่ มีระดับวุฒิภาวะ (Maturity) สูงด้วย

ฉะนั้นในการให้การศึกษายุคใหม่ทุกระดับที่ได้ผลดี จึงมุ่งพัฒนาทัศนคติ บุคลิกภาพของนักเรียนเป็นอันดับแรก แม้ว่าภาควิชาความรู้ และภาคทักษะก็มีความสำคัญ ขาดไม่ได้ แต่ก็ถือเป็นอันดับรอง ดังตัวอย่างชีวประวัติของพระยาอนุমানราชชนในการวิจัยเรื่องนี้

ประการสุดท้ายมีข้อสังเกตว่า ทัศนคติบุคลิกภาพของคนเรานั้นจะก่อตัวเป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลนั้นตั้งแต่เด็ก จากการอบรมเลี้ยงดู ปะทะกับสังคมและสิ่งแวดล้อมของวัยเด็กคนนั้น เมื่อก่อตัวเป็นลักษณะเฉพาะขึ้นแล้วจะดีหรือไม่ก็ตาม ยากที่จะเปลี่ยนแปลง ปรับตัวแก้ไขให้มีลักษณะใหม่ตามต้องการได้ นักจิตวิทยาการศึกษาบางท่านถึงกับสรุปว่าเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แต่ในกรณีของท่านพระยาอนุমানราชชนนั้น ปรากฏว่า เมื่อท่านเป็นเด็กท่านอยู่ในลักษณะที่ผู้ใหญ่ว่าท่านเป็นเด็กเกรงเหลือขอ แต่เมื่อท่านเจริญเติบโตขึ้น ท่านกลับ

เปลี่ยนเป็นคนละคนไป ท่านละอบายมุขได้หมด อดทน เองงานเอาการ รักวิชาการถึงขั้นเป็นนักปราชญ์ของโลก แต่ท่านก็มีแววมืดตั้งแต่เด็กบ้างเหมือนกันคือท่านชอบและรักการอ่านนวนิยายทุกเรื่อง นับเป็นข้อดีทำให้เกิดความหวังว่าทัศนคติ บุคลิกภาพของคนเรานั้น แก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ตามที่เราปรารถนาเหมือนกัน แต่สำหรับท่านพระยาอนุমানราชชนนั้น ท่านเป็นบุคคลพิเศษจริงๆ มีระดับสติปัญญาสูงมาก จึงคิดได้เอง ตั้งพระมงกุฎเกล้า รัชกาลที่ 6 ได้ทรงประพันธ์ไว้ว่า “คนฉลาดย่อมเปลี่ยนคิดได้ ชนโง่ดั้นไซร์ไม่แปลง”

บรรณานุกรม

- ประชุมสุข อาชาวำรุงและคณะ ผู้แปลและเรียบเรียง. *การตรวจสอบเชิงจิตวิทยา* บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. กรุงเทพฯ, 2518.
- สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ. *หลักการวิจัยทางสังคมศาสตร์ : ประมวลคำบรรยาย*. บริษัทพิช จำกัด, แผนกการพิมพ์. กรุงเทพฯ, 2510.
- อนุমানราชชน, พระยา. *อัตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน*. ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap. กรุงเทพฯ, 2512.
- สมชัย อนุมานราชชนและน้อง. *พระยาอนุมานราชชนพ่อของลูก*. ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์. กรุงเทพฯ, 2530.
- ประจวบ ทองอุไร บรรณาธิการ. *พระยาอนุมานราชชน-เปลวไฟที่ยังไม่ดับ*. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ปีที่ 35, ฉบับที่ 27, พ.ศ. 2531.
- สมศรี สุขุมลันนันทน์. *พ่อ : พระยาอนุมานราชชน*. เจริญวิทย์การพิมพ์. กรุงเทพฯ, 2531.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. สำนักพิมพ์บรรณูการ. กรุงเทพฯ, 2515.
- สุลักษณ์ ศิวลักษณ์. *เสฐียรโกเศศตามทัศนะ ส.ศิวัรักษ์*. ส่วนสยามออกแบบและดำเนินการพิมพ์, 2531.
- กันยา สุทธินิเทศก์ “สัมพันธภาพระหว่างความรู้และทัศนคติทางวิทยาศาสตร์”. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508.

Anastasi, Anne. *PSYCHOLOGICAL TESTING*. New York : Collier Macmillan Publishers, 1976.

Achava-Amrung, Prachoomsuk. *SCIENTIFIC ATTITUDE : SIGNIFICANT FACTOR OF PERSONALITY*, in Proceedings of the 18th World Congress, World Association of Educational Research, Helsinki, Finland, 1982.

Achava-Amrung, Prachoomsuk. *SCIENTIFIC ATTITUDE AND ITS SIGNIFICANCE*, Journal of the Science Society of Thailand, Vol. 8, No. 1, 1982.

Bandura, A. *SOCIAL LEARNING THEORY*, Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall Inc., 1977.

Heiss, E.D., and Obourn, *E.S. MODERN SCIENCE TEACHING*. New York : The Macmillan Company, 1951.

Kerlinger, Fred. N. *FOUNDATION OF BEHAVIORAL RESEARCH*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1983.

National Society For the Study Of Education. *46th YEARBOOK : SCIENCE EDUCATION IN AMERICAN SCHOOL*. Chicago : The University of Chicago Press, 1947.

Nopakun, Oonta. *NON-FORMAL EDUCATION*. Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1977.

Sahakian, William S., Editor. *PSYCHOLOGY OF PERSONALITY : READINGS IN THEORY*. Chicago : Rand McNally and Co., 1970.